

„— Minden munka becsületos... Minden munka, kisfiam...”

Tisztán látón és rezignáltan szól korához Török regénye. Tisztán látva a magyar arisztokrácia, de az egész dzsentrivilág bomlását és a kivezető utat — a polgárosodást is. Justh húsz évvel előbbi kérdésére ő helyes, de már megkésétt választ adott korának. Helyeset, hiszen a polgárság eufóriás fejlődése a nemesi világból is kapott értékes táplálékot, Károlyit, Babitsot, Kosztolányit. Viszont Ady zsenialitása kellett ahhoz, hogy forradalomra, kettőre lásson előre, hogy meglássa a polgárság zsákutcáját is. És egy Kafka Margit szenzibilitása kellett, hogy a nemesi és a polgári világ bomlását együtt ábrázolhassa.

Helyes, de megkésétt választ adott Török Gyula, hiszen a századelő második reformkorában, véres csütörtökön már régen nem a nemesség kereste az új utakat.

Tisztán látón, de rezignáltan szól korához és hozzánk Török regénye. Rezignáltan, mert a régi úton értékek is maradtak. Egy valamikor lelkileg is arisztokratikus világ korszerűtlen szépségei a formában, a modorban, a tartásban, melyek oly visszahozhatatlan hiányoztak már korának Berzsényi báróiból. Régi értékeket sirat újakat keresve e regény, a magyar Buddenbrookok értékeit, nem látva, nem értve azonban a német Buddenbrookok sorsát. Így hát a nosztalgia is belengi a regényt, Turgenyev apáinak szelíd fájdalma, s vajon nem ebben kell e keresnünk a mű legnagyobb értékét?

Miért becsüljük hatvan év távlatából vizsgatekintve e művet, s mit lássunk benne? E kérdésekre keres választ a kötet utószavában Diószegi András. Válaszokat kaphatott volna készen is. Harsányi Zsolt a dzsentrivilág költészetét dicsérte, Thurzó Gábor az „urbánusok” iróelődjét keresve, a polgár magasztalását látta a regényben. Megváltozott világunkban Domokos Mátyás és Sötér István realizmusáért, Vargha Kálmán pedig, többek közt, elégikus felhangjaiért becsüli a regényt.

A Magyar Elbeszélők sorozat egyik legnagyobb érdeme prózairodalmunk értékeinek újrafelfedezésén túl, utószavainak magas színvonala. Ezt bizonyítja Diószegi András gondolatgazdag tanulmánya is. Török Gyula értékelésében az irodalomtörténet eddig sem maradt adós. Diószegi azonban még az előzőkön túl is tudott újat adni, megkeresve a mű időtálló értékeit. Így felhívja figyelmünket a regény impresszionista színeire és az egymáshoz kapcsolódó interieurök sokrétű, modern időképre, megállapítva, hogy „*Török Gyula időszemlélete egységes, emberileg és művésziileg egyaránt átél világkép jelentéséről vall.*” Megkeresve, de néha talán összetevőiben kissé elrajzolva ez értékeket. — Így megállapítását, mely szerint „*csak a regény komor atmoszférájával magyarázható, hogy nem kaphatott helyet*

legjobb ifjúsági olvásmányaink sorában” — túlzottnak éreztük.

Diószegi alaposan dokumentálja Török progresszív orientációit, utalva a Nyolcakkal való kapcsolatra, háborúellenességére és Révész Béla egyik könyvéről írt cikke kapcsán, irodalomkritikái hangneméről is. Nem említi azonban Diószegi Töröknek — e regény mondanivalója szempontjából is jelentős — barátságát Adyval, és a bár problematikus, de meglévő kapcsolatait Kun Bélával és Szamuelyvel.

Nagy Sz. Péter

Beney Zsuzsa: Ikertanulmányok. Bp. 1973. Szépirodalmi K. 235 1.

Beney Zsuzsa tanulmánykötetének többféleképpen értelmezhető a címe, valamelyes összhangban azzal a sokértelműséggel, sokszínűséggel, mely szerint a modern irodalom fő jellemzője s melynek „meghatározó tényezői: az ambivalencia és a szorongás. Mindkettő az ember bizonytalanságából fakad, ismert és ismeretlen arányainak változásából; abból, hogy az ember egyaránt érzi idegennek önmagát és a világot. És abból, hogy ezt az idegenséget már tudja is — már belátja és ismeri.” Olyan írók műveit választotta tehát elemzése tárgyául, akiknek világlátásában, alkotásmódjában e két jelenség tetten érhető, s akik ily módon hozzá is közel állanak: a prózaírók közül Pap Károly, Gelléri, Ottlik; a költők közül Pilinszky, Weöres Sándor alkotásait.

Nem sokrétű könyv a Beney Zsuzsáé, aligha sorolható az „értekező próza” ismert műfaji kategóriába. Nem hagyományos értelemben vett „filosz” tanulmányok, műelemzések, portrék, de nem is szubjektív írói esszék sora, bár mindezek egy-egy vonása is fölismerhető benne. Leginkább önálló szépirodalmi mű benyomását kelti, mely erőteljesen magán viseli a szerző stílusának, alkotói tulajdonságainak jellemző jegeit. Ilyenek: a problémameglátás képessége, az absztrakcióra, az egyetemes igazságok megfogalmazására való törekvés, az érzékenység, mely alkalmossá teszi a művek sokszólamúságának meghallására, a költői érzékletességű nyelv; de az is, hogy — lírikusi alkatából következően — időnként önmagát vetíti rá a megszólalt műre, íróra. Ez utóbbi jelenség legvégletesebb példája Gelléri „*Húsvét*” című novellatörredékének” az elemzése. A szerző Gelléri önéletrajzának egy utalása — néhány soros ötlet — alapján elképzei, milyen lett volna tervezett novellája, ha megíródik. Elképzelését az 1931-ben *Részegek* címen megjelent — tehát mégis megvalósult —, s nemrégiben előkerült Gelléri-novellával összehasonlítva világosan kitérjük képzeletvilágának, alkotásmódjának a különbözősége.

Az *Ikertanulmányok* egy részében valami-féle deduktív módszer alkalmazása is megfigyelhető. Ebből következően a költői érzékenységet néhol egyfajta rideg, csalhatatlanságot sugárzó tudósi fölény váltja fel. Ilyenkor úgy tűnik, mintha nem a mű, nem is az író volna a fontos, csupán a „kulcs”, a megoldás. De hogy a mű iránti „alázat”, az átélés képessége is sajátja Beney Zsuzsának, s hogy ez írásait nem gyengíti, inkább harmónikusabbá, emberközelibbé teszi, arról *Csillaghálóban* című szép, izgalmas összehasonlító tanulmánya s kitűnő, csupán a „megközelítés” igényével készült Ottlik-elemzése győző meg.

Korunk irodalmában Beney vers és próza közt nem érez mély szakadékot. „Sok olyan szempont van — véli —, amelynek alapján úgy látszik, hogy a modern irodalom minden műfajában a költészethez közeledik... Ennek pedig lényege a forma felismerése, hangsúlyozása.” Néhány kiragadott „verstípus-értékű” sorral, a valóságlátás egy formájával (pl. képszerűség), prózai művek szerkezeti elemeinek — fejezetek — versszakokként való felfogásával igyekeznek jellemezni az „elbeszélő műfaj” körébe tartozó alkotásokat is. A verselemzéseknel megszokott módszer azonban csak ott bizonyul eredményesnek, ahol egy szemléletében, kifejezőmódjában lényeges változást alig mutató író életművéről vagy akár fogantatásában, kifejező eszközeiben, akár formai elemeinek hangsúlyozásában a vershez közel álló prózáról van szó. Olyanról, mint Gellérié vagy Ottlik Gézáé. Ugyanakkor például Pap Károly esetében, akinek „filozófiája” s kifejezőmódja változásokon megy keresztül, vagy legalábbis hullámzást mutat, tévútra vezethet. Csak utalnánk arra, hogy *A Schrei* (1934) c. novella zárószóiban és jóval konkrétan a *Zsidó sebek és bűnökben* (1935) kifejezésre jutó zsidóság-szemlélet alapján aligha értelmezhető megnyugtatóan a *Megszabadiótól a haláltól* már 1929-ben önállóan megjelent befejező része.

Más kérdés, hogy a szerző szemlélete s ebből következően a modern irodalom jellegéről, irányáról vallott nézetei nem kizárólagos érvényűek, sőt vitára készítettek. Véleménye szerint korunkban az irodalom alaphelyzete gyökeresen megváltozott: „Ma a rendszer színt meg; úgy tűnik, a közös nyelv rendszere, a világ összetartottsága: az ember nem egyszerűen, tragikus-drámaian, hanem reménytelenül magányos.” Ennek következménye a forma zártsága, a „halligató költészet”, mely „meghatározhatatlan asszociációs csengést indít meg.” Ilyen értelemben tartja például József Attila költészetét hagyományosnak, szemben Pilinszky modernségével.

Beney Zsuzsa magányos vállalkozását bátorsága teszi az irodalomtörténész, a „hivatásos kritikus” számára is példaadóvá. Kivétel

nélkül ún. „problematis” írókat, műveket elemez, és a megszokottól eltérő megvilágításba helyezve azokat, „megfejtésükre” is kísérletet tesz. S jöhetnek e kísérlet nem mindig sikerül maradéktalanul, de többnyire fontos felismeréseket eredményez.

Csillaghálóban c. tanulmányának érdeme, hogy képeik, motívumai, formateremtő elveik gondos, érzékeny összevetése alapján mutatja ki József Attila hatását Pilinszkyre, s bizonyítja Pilinszky költészetének másfajta minőségét, egyéni vonásait, eredményeit.

Pap Károlyról szólva az elmúlt negyedszázad szakirodalmával ellentétben — mely az *Azarett* és a novellákat állította vizsgálatai középpontjába — a *Megszabadiótól a haláltól*-t helyezi előbb megvilágításba. Ennek alaposabb elemzésén keresztül próbál feleletet adni az író zsidósághoz való viszonyának és általában regényei megoldatlanságának a kérdésére. Elgondolkodtató az a feltevés, hogy 30-as évek második feléig az expresszionizmus „korstílusának” jegyében alkotó Pap Károly későbbi megtorpanásának egyik oka az expresszionizmus megkopása, lehetőségeinek kimerülése volt.

Gelléri novellisztikáját máig is jobbra a Kosztolányitól örökölt „tündéri realizmus” címkéjével szokás ellátni. Beney Zsuzsa az író alkotásmódjának beható vizsgálata alapján módosítja a hagyományos Gelléri-képet. Oly módon, hogy az íróra jellemző képi látásmódban s képei „öntudatlan” jelképi értelmében — az emberben, világban megbúvó féelmes, alvilági erők kiváltása rettentet — a szorongás jelenlétét fedezi fel.

A kötet legerjedelmesebb, Weöres Sándorról szóló tanulmányában az azonosulás páratlan képességével, pontos részletmegfigyelésekkel, a legbonyolultabb verseknek is többnyire meggyőző értelmezésével lép meg. Úgy tetszik azonban, hogy a weöresi poézis „indítékainak” „férfi és nő, fent és lent” egymást kiegészítő ellentétpárjai nyomán való megközelítésével szándékosan a bonyolultabb utat választotta. Ez egyoldaltú megközelítés minden érdekessége, újdonsága ellenére sem alkalmas arra, hogy általa Weöres költészetének teljes gazdagságát érzékeltesse.

Erőteljesebb, meggyőzőbb az *Iskola a határon* c. Ottlik-regényt elemző írása. Ezúttal engedni, hogy a mű hasonlít rá, s a feszültségteremtés nyelvi, kompozíciós eszközeit kutatva igyekezik közelebb jutni a költői sűrítettségű Ottlik-próza titkához. Az *Iskola a határon* realizmusát és a benne kifejezésre jutó írói szemléletet a regény megjelenését követő években többen is vitatták. Beney nem sorolja az ekkor felmerült egyik irányzathoz, szellemi áramlathoz sem Ottlik művét, utalva arra, hogy a konkrét történet és a leírás realista tendenciái nem választhatók el élesen az egyes alakok és az egész mű szimbolikus jelentésé-

től, modell-voltától. Szerinte itt tulajdonképpen egy, a klasszikus realizmusétól különböző regényformáról van szó, melynek előzményei Kosztolányi, Márai, Örley prózájában keresendők. Érzékeny meglátás, hogy Ottliknál az „elbeszélés nehézségei” nem csupán írói alkataiból következnek, hanem az emberi kommunikáció lehetetlenségével határos voltának megérezéséből és az ennek legyőzésére irányuló törekvésből. A mottóval választott wittgensteini sorok ezúttal valóban a lényegre utalnak — nem véletlenül —, hiszen az *Iskola a határon* legközelebbi világirodalmi rokonának, a *Törless iskolaéveinek* szerzője Musil utólag éppen a neopozitivistá Wittgensteinben találta meg hasonló természetű gondjainak filozófiai vetületét.

Petrányi Ilona

Csehi Gyula: Felvilágosodástól felvilágosodásig. Írások három évszázadról, négy évtizedből (1930–1971). Kriterion Bukarest, 1972. 454 1.

Csehi Gyulának, az Erdélyben élő irodalomtörténésznek, a kolozsvári egyetem tanárának tanulmányait, cikkeit és recenzióit tartalmazza a kötet; az írások legtöbbször az erdélyi magyar nyelvű folyóiratokban és lapokban (*Korunk*, *Igaz szó*, *Utunk*) jelent meg első ízben.

Csehi Gyula évtizedek óta elmélyülten foglalkozik a XVIII. századi francia filozófiával és szépirodalommal, így tehát a kötet első részének középpontjában a felvilágosodás eszmé-áramlata áll. A legnagyobb érdeklődéssel Diderot alakja és sokrétű munkálkodása felé fordul Csehi, nem feledkezve meg a régebbi és újabb, polgári és marxista szerzők Diderotnak szentelt monográfiái és esszéi kritikai ismertetéséről. André Billy-nek — Apollinaire barátjának — Diderot-életrajzáról megjegyzi, hogy Billy könyve „szerencsésen egyeztetni össze a pontosságot, a dokumentáció alaposágát az eladás élénkségével” (77.). E jellemzés ráillik Csehi Gyulának a nagy francia forradalmat megelőző társadalmi és politikai helyzetet s szellemi életet tárgyaló, imponáló tárgyismeret eláruló, élvezetes, gördülékeny stílusú írásaira is.

A múlt század irodalmáról szóló néhány cikket és tanulmányt (a legkiemelkedőbbek ezek közül Heinéről szólanak) a XX. századi szocialista íróknak és esztétáknak (Gorkij, Lunacsarszkij), egy-két kritikai realista alkotónak (Jules Romains, Roger Martin du Gard) és az avantgarde művészet egyes nagy hatású képviselőinek (Cocteau, Breton) szentelt fejtegetések követik. Csehi a szovjet irodalom történetének tárgyalásakor nagy jelentőséget tulajdonít a Nagy Októberi Szocialista Forra-

dalom utáni két-három lustrumnak, amelyet a különböző stílusirányzatok és irodalmi-művészeti csoportok (közöttük az avantgarde áramlatok) versenye jellemezett. Csehi a zsdánovi irodalompolitika egyoldalúságával nem ért egyet: „A konzervatívabb formák érvényesülése, az avantgardisták »veresége« — ha mélyére nézünk e folyamatoknak — nem volt és nem is lehetett végleges”. (167.) Nagy tisztelettel adózik Gorkij munkásságának, de nem ért egyet a „Lobogókn: Gorkij”-szemlélettel: „Ma nem azt mondjuk, hogy Gorkij az egyetlen követendő példa, hanem azt állapítjuk meg, hogy Gorkij példája követendő... Gorkij elsősorban azzal a tanulással szolgál, hogy a szocialista irodalomnak nincsenek és nem is lehetnek kánonjai, afféle klasszicista műfajai és szabályai, amelyek mindenkire egyaránt kötelezőek.” (231–232.) Gorkij 1934-es irókongresszusi beszédét interpretálva Csehi újból, nyomatékosan figyelmeztet arra, hogy a szovjet irodalomnak e vezető egyénisége az irodalmi alkotást nem kívánta „mėrev formái határok” közé szorítani (236). Lunacsarszkij érdemét is abban látja (többek között), hogy „védelmezője volt a modern, kísérletező, formabontó költői, zenei, színházi törekvéseknek” (239).

A kötet utolsó írásai a második világháború utáni korszak egyes nyugati irodalomelméleti irányzatait (New Criticism, strukturalizmus, irodalomszociológia stb.) értékelik, s napjaink néhány prominens gondolkodójának (Lukács György, Claude Lévi-Strauss) arcélt rajzolják meg. Ezekben a cikkeiben Csehi több fontos észrevételt tesz a marxista irodalomtörténet és irodalomelmélet művelőinek feladatáról... A marxista irodalomtudós „nem elégedhet meg az irodalmi mű és az irodalmi áramlatok társadalmi determináltóságának feltáráásával: mélyen be kell hatolnia a műalkotás struktúrájába, mikrokozmoszába is” (266.). „Fatális az, ha a kutatónak nincsenek egyéni véleményei és vonzalmai, ...ha nincsen fejlett és érzékeny ízlése a kutatási tárgy: a műalkotás sajátosságai és szépségei iránt” (277.).

A „Felvilágosítás” címet viselő rövid utószó a kötet címét magyarázza meg; a *Felvilágosodástól a felvilágosodásig* cím második szava a forradalmi szocialista munkásmozgalommal összeforrott XX. századi — a marxizmus világszemléletének alapján nyugvó — tudományt, irodalmat és művészetet jelenti; ezt nevezi Csehi „új, második felvilágosodás”-nak, amely egyrészt „megtagadja”, másrészt viszont „folytatja az elsőnek”, a XVIII. századi polgári felvilágosodásnak (433–434.).

A kötet közreadása minden tekintetben indokolt volt; Csehi a francia, német, orosz, román és magyar irodalom és irodalomtudomány kérdéseiben rendkívül tájékozott szakember, aki joggal írja önmagáról, hogy „a tu-